

*Іванюк Т.І.,
аспірантка Львівського національного
університету імені І. Франка*

СПІВВІДНОШЕННЯ ОБСТАВИН, ЩО ПОМ'ЯКШУЮТЬ ТА ОБТЯЖУЮТЬ ПОКАРАННЯ, З ІНШИМИ КРИТЕРІЯМИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ

Стаття 65 Кримінального кодексу України встановлює загальні засади призначення покарання. Вони виступають тими чинниками, які спрямовують діяльність суду в одній з найважливіших та найскладніших сфер правозастосування – у сфері призначення покарання, яке буде необхідним та достатнім для досягнення його законодавчо закріплених цілей. Однією із таких загальних засад, закріпленої в п.3 ч.1 ст. 65 КК України, є врахування судом при призначенні покарання ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. Це є критерії індивідуалізації покарання, тобто ті положення, якими повинен керуватися суд для того, щоб визначити яке саме покарання найбільше відповідає тяжкості злочину, особі винного та іншим обставинам справи. Але, не дивлячись на таке законодавче регулювання, призначення покарання залишається проблематичним питанням у кримінальному праві України. Серед науковців та практичних працівників немає єдиного розуміння змісту цих критеріїв, їх співвідношення, порядку застосування, а звідси немає і єдиної практики їх врахування при призначенні покарання. Для вироблення такої практики необхідною є розробка відповідних наукових рекомендацій.

Дана стаття має на меті узагальнити усі існуючі наукові точки зору щодо співвідношення критеріїв призначення покарання, закріплених в п.3 ч.1 ст.65 чинного КК України та виробити рекомендації єдиного розуміння даного питання та пропозиції змін до Кримінального кодексу України.

Дослідженням питання співвідношення понять тяжкості вчинення злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання займалися такі відомі вчені як Л.Л. Кругліков, А.С. Горелік, І.Я. Козаченко, З.А. Незнакова, М.І. Хавронюк та інші. Однак співвідношення цих трьох критеріїв було і залишається спірним питанням в науці кримінального права.

Оскільки всі три критерії характеризують подію злочину та особу винного (аналіз законодавчо закріплених переліків пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, а також пом'якшуючих обставин, які не передбачені законом, але застосовуються на практиці свідчить, що вони в тій чи іншій мірі відносяться до діяння або до особи винного, а частіше - до діяння та особи одночасно), то виникає питання необхідності закріплення в п.3 ч.1 ст.65 КК України всіх цих критеріїв вибору міри покарання, як однієї із загальних засад призначення покарання.

Серед науковців та практичних працівників немає єдиної думки з цього приводу. Одні вважають, що необхідним є існування всіх трьох критеріїв, інші наголошують або на необхідності залишення лише обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, як загальної засади призначення покарання, або – лише врахування ступеню тяжкості вчиненого злочину та особи винного.

Існування такої неузгодженості поглядів пояснюється відсутністю законодавчого визначення вказаних понять. Крім того, існує складність у порівнянні цих двох критеріїв, оскільки,

як слушно зауважив професор Л.Л. Кругліков, це поняття різного рівня абстракції [6, 61]. Пом'якшуючі та обтяжуючі обставини – це конкретні обставини справи, а ступінь тяжкості вчиненого злочину та особа винного – це узагальнені, збірні поняття. Щоб зробити ці поняття доступними для порівняння, необхідно представити їх як однопорядкові. Для цього слід розкрити зміст понять ступеню тяжкості вчиненого злочину та особи винного. Це було зроблено у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 22 лютого 1995 року № 22 “Про практику призначення судами кримінального покарання”, в якій однак розкривається зміст поняття ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину, яке було закріплено в Кримінальному кодексі України 1960 року. Згідно п.2 даної постанови, визначаючи ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, суд повинен виходити із сукупності всіх обставин справи, зокрема, форми вини, мотиву й цілі, способу, обстановки і стадії вчиненого злочину, кількості епізодів, ролі кожного із співучасників (якщо злочин вчинено групою осіб), тяжкості наслідків, що настали тощо. З'ясовуючи дані про особу підсудного, суд повинен досліджувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину в побуті та за місцем роботи чи навчання, його минуле (судимості, якщо вони мали місце), дані про сім'ю (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку, стан їх здоров'я, матеріальний стан сім'ї) тощо [3, 667-668]. В КК України 2001 року характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину замінено поняттям ступінь тяжкості вчиненого злочину. Аналіз сутності цих понять дозволяє зробити висновок, що це є родові поняття, які замінюють одне одного, оскільки ступінь тяжкості вчиненого злочину, в першу чергу, визначається, згідно ст. 12 КК України, санкцією відповідної статті, а характер суспільної небезпечності злочину – значущістю об'єкта на який посягає злочин, тому санкція кожної статті Кримінального кодексу відображає характер суспільної небезпечності того чи іншого злочину. Конкретна оцінка ступеня тяжкості вчиненого злочину визначається судом з урахуванням всієї сукупності фактичних обставин справи, а ступінь суспільної небезпечності злочину – це індивідуальна кількісна характеристика небезпечності злочинних діянь, що визначає тяжкість конкретного злочину [8, 350]. Слід відмітити, що вище перераховані обставини враховуються при визначенні ступеня тяжкості злочину лише за умови, що вони не є елементами складу відповідного злочину.

Таким чином, всі три критерії є фактичними обставинами справи або даними, які так чи інакше характеризують особу винного. Однак, ступінь тяжкості злочину та особа винного є узагальненими поняттями, а тому пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, як конкретні обставини справи, є їх складовою частиною.

Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання не є чимось чужорідним по відношенню до ступеню тяжкості вчиненого злочину та особи винного. Це фактори, що відносяться до злочину та до особи винного та здійснюють пом'якшуючий чи обтяжуючий вплив на покарання, тобто вони є певним різновидом обставин, що характеризують ступінь тяжкості злочину та особу винного, але разом з тим не вичерпують їх змісту [5, 67,77].

Таким чином, оскільки обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання складають певну частину змісту ступеня тяжкості злочину та особи винного, то в законі можна було б обмежитись лише двома критеріями індивідуалізації покарання – врахування ступеню тяжкості вчиненого злочину та особи винного. На таких позиціях стоїть кримінальне законодавство ряду зарубіжних країн (зокрема Польщі, Франції, Німеччини).

В науковій літературі існує також точка зору, що єдиним і достатнім критерієм індивідуалізації покарання слід закріпити обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Вона ґрунтується на думці про те, що всі фактичні обставини справи виконують функцію або пом'якшення або обтяження покарання, оскільки суд кладе їх в основу свого висновку про необхідність посилити або пом'якшити покарання винному в рамках закону [8, 104; 6, 61].

Однак з цим важко погодитись. Адже пом'якшене або посилене покарання суд призначає по відношенню до покарання “нейтрального”, до того, яке б суд призначив в аналогічній справі за відсутності пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Але і в такому випадку суд, призначаючи покарання, повинен враховувати всі фактичні обставини справи. Тобто, не всі обставини справи, які так чи інакше пов'язані із ступенем тяжкості вчиненого злочину та особою винного вкладаються в рамки дихотомічного поділу: характеристика винного в побуті чи за місцем праці не обов'язково повинна бути негативною чи позитивною, мотиви посягання – нищими чи піднесеними і т.п. Дані, що містяться в матеріалах кримінальних справ є більш різноманітними (підсудний має не позитивну чи негативну, а звичайну характеристику, мотиви посягання – нейтральні і т.п.), тому серед обставин, що відносяться до ступеня тяжкості злочину та особи винного є такі, які не здійснюють пом'якшуючого або обтяжуючого впливу на покарання, але тим не менше вимагають врахування їх при призначенні покарання [9, 386-387]. Крім того серед обставин, які характеризують ступінь тяжкості злочину або особу винного є такі, які впливають на покарання пом'якшуючим чином (наприклад, зміна поведінки на краще у відповідь на зауваження), однак не можуть бути віднесені до категорії обставин, що пом'якшують покарання, оскільки важливою рисою останніх є не лише здійснення пом'якшуючого впливу на покарання, але і значущість такого впливу, тобто порівняно більша сила впливу серед інших обставин.

Підсумовуючи вищесказане, слід відмітити, що введення обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання в коло критеріїв призначення покарання, поруч із ступенем тяжкості вчиненого злочину та особою винного пояснюється чисто практичними міркуваннями, оскільки, як вже зазначалось, вони є різновидом обставин, що характеризують ступінь тяжкості злочину та особу винного. Тим самим законодавець намагався дати при призначенні покарання всебічну оцінку всім обставинам справи, звернути на них особливу увагу суду, оскільки при призначенні покарання найбільше значення мають саме ті обставини, які можуть суттєво пом'якшити чи посилити покарання. Саме значущість цих обставин серед інших, які характеризують ступінь тяжкості злочину та особу винного є основною їх характерною рисою та підставою для закріплення в законі. Законодавче закріплення переліків обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання встановлює межі судової ініціативи при призначенні покарання, направляє її в потрібне русло, зобов'язує суд обов'язково враховувати дані обставини при виборі конкретної міри покарання. Перелік пом'якшуючих обставин також показує, які подібні обставини можуть бути визнані судом пом'якшуючими.

Однак, закріплення обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання як окремого критерію (п.3 ч.1 ст.65 КК України: враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та (сполучник “та” свідчить про самостійність останнього критерію) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання) може створити враження, що це є самостійний критерій, незалежний від ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного. Тому досить вдалою видається позиція російського законодавства, де в Кримінальному кодексі закріплено, що суд, призначаючи покарання, враховує суспільну небезпеку вчиненого злочину та особу винного,

в тому числі обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання. Слова “в тому числі” передбачають, що ці обставини беруться до уваги не поруч, а у зв'язку з врахуванням суспільної небезпеки вчиненого злочину (ступенем тяжкості) та особи винного як того, в чому вони знаходять своє конкретне вираження [9,386].

Одну із спроб законодавчого вирішення даної суперечності ще в 1985 році зробив професор Л.Л. Кругликов, запропонувавши викласти статтю про загальні засади призначення покарання в новій редакції [5, 67]. Враховуючи положення чинного Кримінального кодексу України сьогодні запропонована Л.Л. Кругликовим редакція ч.1 ст.65 КК України могла б виглядати таким чином: “Суд призначає покарання:

- 1) у межах, установлених у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин;
- 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу;
- 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного. Виходячи з цього, суд бере до уваги обставини справи, що пом'якшують та обтяжують покарання (ст.ст. 66, 67 КК України), а також інші обставини, які характеризують ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного”.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // ОВУ. – 2001. – № 21 (08.06.2001). – Ст. 920.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – 1104 с.
3. Кримінальний кодекс України. Кримінально-процесуальний кодекс України. Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності та в кримінальних справах. Відп. ред В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 717 с.
4. Кримінальне право України: Заг. частина: Підручник / Відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв; Наук. ред. В.А. Клименко та М.І. Мельник. – К.: Правові джерела, 2002. – 432 с.
5. Кругликов Л.Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве (Вопросы теории). – Воронеж: Издательство Воронежского ун-та, 1985. – 164 с.
6. Кругликов Л.Л. О критериях назначения уголовного наказания // Советское государство и право. – 1988. – № 8. – С. 61–63.
7. Новое уголовное право России. Общая часть. Учеб. пособие (Г.Н. Борзенков и др.) / Под. ред. Н.Ф. Кузнецовой. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1996. – 168 с.
8. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть общая [Ф.Г. Бурчак, Л.П. Лановенко, А.М. Яковлев и др.: Отв. ред. Ф.Г. Бурчак.] – К.: Наук. думка, 1985. – 447 с.
9. Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов. Отв. ред. – д.ю.н., проф. И.Я. Козаченко и д.ю.н., проф. З.А. Незнамова. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – 516 с.